

«Доўгае XIX стагодзьдзе» беларускай гісторыі

Вывзначэньне «доўгае XIX стагодзьдзе» было прапанаванае брытанскім гісторыкам Эрыкам Гобсбаўмам (*Eric Hobsbawm*), які вылучыў асобны гістарычны пэрыяд, што цягнуўся ад 1789 да 1914 году. Храналёгічныя рамкі гэтага пэрыяду даволі празрыстыя: ягоны пачатак адлічваецца ад Вялікай Францускай рэвалюцыі, а заканчэньнем ёсьць пачатак Першай Сусьветнай вайны, у выніку якой былі ліквідаваныя Германская, Расейская, Аўстра-Вугорская імперыі. Такім чынам, адной з найгалоўнейшых асаблівасьцяў гэтага «працяглага» стагодзьдзя было дамінаваньне ў сьвеце імперыяў.

Паміж гэтымі памежнымі датамі — 1789 і 1914 гг. — разгарнуўся ланцуг падзеяў, што застаюцца цэнтральнымі для разуменьня сьвету, да якога мы цяпер прыйшлі: прамысловая рэвалюцыя, урбанізацыя, зьяўленьне сучасных ідэалёгіяў, разьвіцьцё сацыялістычных і нацыяналістычных рухаў, першая віктарыянская глябалізацыя... Пры ўсёй гэтай дынаміцы, Гобсбаўм бачыў акрэсьлены пэрыяд як адзіную гістарычную эпоху. Пры гэтым першы яе этап (па 1848 г.) пачынаўся як пэрыяд «падвоенай рэвалюцыі» — французскай 1789 году і адначасовай зь ёй (брытанскай) прамысловай рэвалюцыі¹.

Эрык Гобсбаўм быў, напэўна, апошнім марксыстам сярод вялікіх гістарыёграфуў; праблемы крызісу і прагрэсу («сэйсмічных зрухаў і чалавечых катаклізмаў»)² былі яму вельмі блізкія мэтадалёгічна і, апроч таго, адпавядалі яго жыцьцёваму досьведу. Народжаны ў 1917 г. у сям’і аўстрыйскіх габрэяў, якія няўдала спрабавалі займацца бізнэсам у эгіпецкай Александрыі, Эрык Гобсбаўм пасля аншлюсу Аўстрыі нацыскай

Нямеччынай вымушаны быў эміграваць у Брытанію, зь якой гісторык і звязваў сваё далейшае жьцццё. Вызначанаму ім прамежку часу — «доўгаму XIX стагодзьдзю» — Гобсбаўм прысьвяціў сваю трылёгію: «Эпоха рэвалюцыяў: Эўропа 1789—1848», «Эпоха капіталу: Эўропа 1848—1875» і «Эпоха імперыяў: Эўропа 1875—1914».

Калі стагодзьдзе як працяглы адрэзак часу набывае мэтафарычныя рысы і ўжо не ўкладаецца ў строгія рамкі храналёгіі, яно набывае новае гучаньне і імя — пра яго ўжо можам казаць ня проста як пра стагодзьдзе, а як пра Век.

Фэнамэнальным чынам беларуская гісторыя «XIX стагодзьдзя» ўкладаецца ў «доўгае XIX стагодзьдзе» Гобсбаўма — ад эпохі падзелаў Рэчы Паспалітай да пачатку той самай вайны, якая разам з сацыяльнымі катэлізмамі пахавала пад сваімі руінамі Расейскую імперыю.

У Беларусі сыстэмнае вывучэньне гісторыі XIX ст. пачалося досыць рана, у 1920-х гадах, разам з савецкай палітыкай беларусізацыі і Новай эканамічнай палітыкай. У пляне мэтадалягічным гэта быў дзіўны мікс: пашырэнне дактрынэрскага марксізму, захаваньне яшчэ старой унівэрсытэцкай школы (пераважна гістарычна-прававога кірунку), а таксама ўзьнікненьне новай грамадзкай энэргетыкі — жаданьня ствараць. Важна, што гэтыя дасьледаваньні распачыналіся ва ўмовах інстытуалізацыі беларускай навукі — паўстаньня на працягу 1920-х гадоў Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту ды Інстытуту беларускае культуры (у далейшым — Беларускае Акадэміі навук)³.

У той час сапраўдны прарыў адбыўся ў вывучэньні сярэднявечнай і раньнемадэрнай Беларусі — прарыў у шырыні тэматычнага ахопу, пашырэнні ўвагі да сацыяльнай гісторыі і гістарычнай урбаністыкі. Пакуль што гэта адбывалася, пераважна, на базе апублікаваных раней крыніцаў. Маладыя студэнты-гістфакаўцы і нованабраныя рэктарам Уладзімерам Пічэтам асьпіранты толькі навучаліся рамяству зьрыстыкі: разьбіраць беларускі скорпіс, арыентавацца ў розных храналёгічных сыстэмах, засвойваць мовы нашага рэгіёну Эўропы. Здабыткам тагачаснай мэдыявістыкі ўжо быў прысьвечаны адзін з нумароў «ARCHE» — № 7 за 2009 год. Тады атрымаўся аб'ёмны том у 1108 старонак, які знайшоў свайго ўдзячнага чытача.

¹ Хобсбаум Э. Век революции. Европа 1789—1848. Ростов-на-Дону, 1999. С. 6.

² Хобсбаум Э. Век империи. 1875—1914. Ростов-на-Дону, 1999. С. 472.

³ Сьціслы агляд працэсаў інстытуалізацыі беларускай гістарычнай навукі ў 1920-х гадах гл.: Дзярновіч А. Гістарыяграфія эпохі НЭП // ARCHE. 2009. № 7. С. 7—19.

Гэтым разам да ўвагі аматараў і знаўцаў беларускае гісторыі прапа-нуецца панарама гістарыяграфіі 1920-х гадоў, прысьвечаная наступнаму, асобнаму пэрыяду мадэрнай эпохі — нашаму «доўгаму XIX стагодзьдзю». Гэты том плянуецца выдаць у дзвюх частках. У першую ўвайшлі працы, прысьвечаныя нацыянальным працэсам і сацыяльнай гісторыі. Пры гэ-тым аўтарамі асьвятляецца гісторыя не толькі беларусаў, але і іншых этнічных груп нашага краю, у першую чаргу габрэяў і палякаў. Другая частка, выхад якой плянуецца неўзабаве, як мяркуецца, будзе складзена з тэкстаў, прысьвечаных гісторыі ўзброенага змаганьня за вызваленьне з-пад расейскага панаваньня, а таксама барацьбы за сацыяльную і палі-тычную эмансypацыю: падзеям паўстаньняў 1830—1831 і 1863 гг., на-родніцкаму руху і рэвалюцыі 1905—1907 гг.

Рубрыкацыя тому адлюстроўвае тэматыку дасьледаваньняў, якая ста-ла прыярытэтнай у тыя гады. Многія сфармуляваныя тады тэзы сталі клясычнымі для беларускай гістарыяграфіі (у далейшым, можа, занадта «агульнапрынятымі» і кампактнымі, без належнай расшыфроўкі і тлу-мачэньня).

Праблемы, які былі топовымі для гісторыкаў у 1920-я гады, — гэта, найперш, праблемы нацыянальнай мовы і культуры ў шырокім іх ра-зуменьні — як культуры сучаснай і прафэсійнай. У дадзеным нумары «ARCHE» гэтыя тэксты зьменшаны пад рубрыкай «**Мова і нацыя**». Рас-пачынае нумар тэкст Аляксандра (Альгерда) Шлюбскага «Адносіны ра-сійскага ўраду да беларускае мовы ў XIX ст.». У сваім дасьледаваньні аўтар паспрабаваў разабрацца з праблемаю забароны царскімі ўладамі бела-рускай мовы. Гэты сюжэт стала прапісаўся ў беларускай публіцыстыцы. Між тым, як і многія іншыя гістарычныя падзеі, гэты факт таксама мае шмат вымярэнняў. Яшчэ ў 1928 г. Шлюбскі паказаў, што забарона ты-чылася тэкстаў, друкаваных лацінкай. На сёньняшні дзень першы такі выпадак датуецца 1859 г., калі цэнзура забараніла распаўсюд паэмы Ада-ма Міцкевіча «Пан Тадэвуш», беларускі пераклад якой зрабіў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. Падставай для забароны стаўся ўрадавы цыркуляр, які забараняў «печатание азбук, содержащих в себе применение польско-го алфавита к русскому языку». Вынікае, што расейскія ўлады бачылі большую небяспеку ў лацінскім альфабэце, а не ў гаворках тубыльцаў — альфабэт быў выразным цывілізацыйным маркерам мовы пісьма, а ву-сныя гаворкі для бюракратычнай сыстэмы з наладжаным справаводствам не выклікалі асаблівага непакою. Сам Шлюбскі прызнае, што

офіцыйныя даныя аб забароне беларускага друку пасья 1859 г. пакуль што ня знойдзены, і з гэтай прычыны прыстасаваньне памянёнай забароны да пэўных дат трэба лічыць нічым не ўгрун-таваным.

І больш таго:

Па меры патрэбы расійскі ўрад выкарыстоўвае беларускую мову для найлепшага правядзеньня русіфікацыі і для вялікадзяржаўных мэт, адначасна не дазваляючы праяўляцца «провінцыяльнаму патрыятызму».

Ад сябе дадамо яшчэ, што тая беларуская літаратура, якая існавала ў сярэдзіне XIX ст., практычна ўся стваралася ў лацінскай графіцы. Таму ва ўмовах забароны лацінкі па-за цензурай фактычна апыналася сапраўды пісьмовая беларуская мова. Такім чынам, ва ўмовах, калі пачынаюць фармавацца нацыянальныя праекты, а сярод насельніцтва пашыраецца асьвета, лінія расколу праходзіць па графічных сыстэмах. Для імперыі галоўны вораг — не столькі мова, як яе ідэнтыфікацыя пэўным культурным кодам, пісьмом.

Яшчэ ў адным сваім тэксьце («Доля кнігасховаў і архіваў зямель крыўскіх і былога Вялікага Княства Літоўскага: матар’ялы да крыўскай гісторыі») Альгерд Шлюбскі сканцэнтраваньнем зьвесткі пра палітыку, найперш расейскіх уладаў, у адносінах да бібліятэчных і архіўных збораў нашага краю, пачынаючы з канца XVIII ст. Фактычна аўтар падводзіць да высновы, што гэта была мэтанакіраваная палітыка сэпарацыі гістарычнай спадчыны — ідэалягічна невыгодныя для царскай адміністрацыі фрагмэнты і сюжэты гэтай спадчыны мэтанакіравана элімінаваліся. Пры тым, што названы тэкст Шлюбскага ня ёсьць аналітычнай публікацыяй, а толькі акумуляцыяй эмпірычных звестак.

Таксама важна ўсьведамляць, што культуратворчыя працэсы ў Беларусі першай паловы XIX ст. мелі сацыяльную афарбоўку. Леў Цьвяткоў, аўтар наступнага артыкулу, аналізуючы мову філяматаў, адзначае, напрыклад, пра мову Яна Чачота: «мы пераканаліся ў тым, што гэта дыялект, даволі блізкі да сучаснага нам літаратурнага, але ня тожсамы, не ідэнтычны з ім», і што гэта «мова беларуская бясспрэчна, але з пэўнымі плясамі, я б сказаў, дробнашляхоцкімі адзнакамі».

Пра сацыяльны патас Францішка Багушэвіча пісаў літаратуразнаўца Міхайла Пятуховіч (артыкул «Францішак Багушэвіч як ідэоляг беларускага адраджэньня і як мастак»). Аўтар, між іншым, адзначае:

Другая палова мінулага стагодзьдзя, на якую прыпадае чыннасьць Багушэвіча, — гэта пара ліквідацыі прыгоннай гаспадаркі і разьвіцьця ў нас прамысловага капіталізму.

Паводле Пятуховіча, Багушэвіч дадае да падобнай сацыяльнай рэфлексіі «рамантыку мінулага» і «абурэньне супроць рэнэгацтва».

Першы рэктар БДУ Уладзімер Пічэта, адзін з стваральнікаў навуковай гістарыяграфіі Беларусі ў 1920-х гадах, быў схільны да аналізу

шырокіх праблем. У сваім артыкуле «Пытаньне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінулым» Пічэта выводзіць генэалёгію ўнівэрсытэтаў краю з канца XVI ст. — ад Віленскай акадэміі. У пачатку ж XX ст. пытаньне пра адкрыцьцё ў краі ўнівэрсытэту набыло палітычны характар. За ўнівэрсытэт хадайнічалі краёвы Зьезд сельскіх гаспадароў, Менская і Віцебская гарадзкія думы. Паводле Пічэта, усе,

хто пісаў аб неабходнасьці адчынення ўнівэрсытэту на Беларусі, зразумела, разглядалі Беларусь толькі як частку Расійскае імперыі, якая мае свае месныя этнаграфічныя, культурныя і эканамічныя асаблівасьці. Унівэрсытэт на Беларусі павінен быў зьявіцца правадніком расійскае грамадзкасьці і расійскае політыкі.

Аднак

Міністэрства народнае асьветы, як і раней, баялася таго, каб унівэрсытэт на Беларусі не зрабіўся цэнтрам нацыянальна-культурнага і політычнага руху, што спрыяла б пашырэнню ў краі політычнага настрою, які з пункту погляду агульнарасійскіх дзяржаўных ідэй быў зусім нежаданым.

У сваім наступным тэксьце «Формы нацыянальнага й опозыцыйнага руху на Беларусі» Ўладзімер Пічэта праводзіць выразную лінію падзеленасьці гістарычнага лёсу Беларусі паміж Расеяй і Польшчай, якая інтэрпрэтавана сацыяльна:

Беларускі нацыянальны культурны рух — гэта протэст супроць прыгнячэньня беларускага сялянства з боку насіцеляў польскай і расійскай культур.

Пічэта фактычна распачаў вывучэньне тэмы краёвасьці — палітычнай плыні першага дваццацігоддзя XX ст. у Беларусі і Літве, дзеячы якой, галоўным чынам, карэнная каталіцкая і польскамоўная шляхта, сумяшчалі ў сваёй праграме аўтанамісцкія («краёвыя»), лібэральныя і інтэрнацыянальныя лёзунгі. Таксама дастаткова цікавая ацэнка Пічэтам розных персаналій таго часу. Пра працы вядомага віцебскага гісторыка і археографа Аляксея Сапунова Пічэта выказваўся наступным чынам:

Працы Сапунова вельмі аднабочныя па сваіх пунктах погляду. Яму не ўдалося мінаваць крайнасьцяў пры ідэалёгічнай іх пабудове. Аўтар зазначае выразную асаблівасьць Беларусі ад Польшчы, заўважваючы ўсе адмоўныя ўплывы Польшчы на Беларусь, робіць гэта далёка не ў аб'ектыўным навуковым відзе. З другога боку, у працах А. П. Сапунова нязвычайна моцны расійска-праваслаўны

пункт погляду, які гатовы апраўдаць у імя змаганьня з Польшчай усе мерапрыемствы царскага ўраду.

У выніку Пічэта робіць вельмі жосткую выснову: «Гэты пункт погляду зводзіць да нічога многія працы А. П. Сапунова». Але пры гэтым Пічэта станоўча ацэньвае дзейнасьць Сапунова ў іншым пляне:

...але апошні [Сапуноў — А. Дз.], як выдаўца матар'ялаў на гісторыі Беларусі, вынятых з цэнтральных архівахавальняў, займае віднае месца сярод дасьледчыкаў мінуўшчыны Беларусі.

Даніла Васілеўскі ў сваім артыкуле «Сталецце краязнаўчай працы на Беларусі» ўключаў рэгіянальныя культурніцкія і асьветніцкія ініцыятывы шляхецтва першай паловы XIX ст. у кантэкст разьвіцьця краязнаўства ў Беларусі. Васілеўскі таксама спрабуе супрацьстаяць беларускім мэнтальным стэрэатыпам. Не называючы непасрэдна імя Янкі Купалы, аўтар цытуе наступнае выказваньне паэта: «Невясёлая старонка наша Беларусь». І тут жа сам разьмяжоўваецца з традыцыяй самаедзтва:

Невялічкі час працы над запраўдным вывучэньнем бацькаўшчыны ўпэўнівае нас у тым, што мы смуткуем толькі з прычыны сваёй несьведомасьці: уся бяда ў тым, што мы самі зусім мала ведаем Беларусь і беларуса. Здараецца так, што пакуль краязнаўцы скардзяцца на недахоп друкаваных крыніц, — найкаштоўнейшыя кнігі пра Беларусь стаяць на паліцах бібліотэк, пад пылам даўных гадоў.

1920-я гады былі адзначаныя сыстэмным паваротам да аграрнай праблематыкі. У гэтым нумары часопісу падобныя матэрыялы згрупаваны пад рубрыкай «**Вёска**». Дадатная якасьць гэтага працэсу — рэальнае назапашваньне эмпірычнага матэрыялу. Хоць маладыя беларускія гісторыкі не заўжды маглі прадэманстраваць валоданьне базавымі крыніцазнаўчымі прыёмамі, найперш, прыёмам канфрантацыі крыніц. Прыкладам гэтага ёсьць артыкул Аляксандра Шлюбскага «Паны і сяляне ў першай палове XIX стогодзьдзя». Гэты тэкст створаны на базе афіцыйных дакумэнтаў архіваў менскага губэрнатарана і менскага губэрнскага дваранскага дэпутацкага сходу. Як адзначыў аўтар у самым пачатку артыкулу: «Выявіць беларускім сялянам польскага пана-ката — вось заданьне гэтага нарысу». Аргумэнты на карысьць перавыданьня гэтага тэксту: наўнасьць цікавых зьвестак па сацыяльнай гісторыі і, адначасова, ілюстрацыя ангажаванага падыходу да матэрыялу.

А вось тэкст Данілы Васілеўскага «Беларускае вольна-экономічнае таварыства» цікавы тым, што дапасоўвае гаспадарчую і асьветную дзейнасьць шляхты і абшарнікаў таксама да аграрнай гісторыі краю.

Яшчэ адзін аўтар, Міхаіл Мялешка, у артыкуле «Сялянскае пытаньне ў часе паўстаньня 1863 году ў Беларусі» паказвае, як супрацьлеглыя палітычныя сілы — шляхецкія рэвалюцыянеры і царская адміністрацыя — мусілі змагацца за сымпаты сялянаў, якіх абодва гэтыя лягеры бачылі сваімі галоўнымі хаўруснікамі. Што ж, залічым да пазытыўных вынікаў трагічнага заканчэньня паўстаньня тое, што «па ўказу 1 сакавіка 1863 г. сяляне Беларусі на 20 гадоў раней перасталі рабіць паншчыну, чымся сяляне Расіі», а выкупная ацэнка зямлі была для беларускіх сялянаў зьніжана на 20 %.

Зусім новыя мэтадалягічныя далягляды для тагачаснай гістарыяграфіі прыдачыняе артыкул Данілы Васілеўскага «Сялянства Віцебскай і Магілёўскай губэрняў у паўстаньні 1863 году». Тут мы маем справу зь вельмі раннім выкарыстаньнем мэтадаў вуснай гісторыі. Па сьведчаньні Васілеўскага,

Аршанскае акруговае таварыства крязнаўства пачало зьбіраць запісы паданьняў аб паўстаньні 1863 г. у межах былых Віцебскай і Магілёўскай губэрняў.

Дасьледчая пазыцыя аўтара вельмі выразная:

За адсутнасьцю пісьмовых сьведчаньняў сялянства аб іх надзеях, пачуцьцях у часы паўстаньня запісы народных паданьняў аб паўстаньні маюць значэньне першарадных крыніц, а высьвятленьне гэтых паданьняў па архіўных матэрыялах дае магчымасьць выявіць настроі вёскі, маёнтка, селяніна да пана-паўстанца і растлумачыць незразумелыя паводзіны сялянства ў часы паўстаньня.

Але адначасова гэтая ж праца засьведчыла і эўрыстычную абмежаванасьць мэтадаў вуснай гісторыі. Прывядзем тут характэрны прыклад: паводле запісаў аўтара, «эканомічны стан вёскі быў зусім дрэнны. Прыгон цягнуўся 5—6 дзён на тыдзень. Мы памятаем падобныя фразы яшчэ з школьных падручнікаў. Ужо тады, за позьнімі Саветамі, гэтыя сьцьверджаньні выклікалі ў мяне лёгкі недавер, зыходзячы ўжо хаця б з прынцыпаў простага лёгікі. Падобныя вусныя звесткі заўжды варта пераправяраць па іншых крыніцах. Паводле «Мясцовага палажэньня для вялікарускіх, наварасійскіх і беларускіх губэрняў» 1861 г., за «вышэйшы» сялянскі надзел (ад 4 да 5,5 дзесяціны) паншчына складала 40 мужчынскіх і 30 жаночых дзён ці аброк 8 руб. у год. Магчыма, сяляне-інфарматы ў такой гіпэрбалізаванай форме маглі перадаваць успаміны пра напружаныя сэзонныя працы ў пэрыяды сяўбы ці жніва, але гісторыку, які публікуе звесткі, сабраныя з дапамогай вуснай гісторыі,

заўжды варта мець на ўвазе ўключэнне фальклёрных мэханізмаў у функцыянаваньне вуснай інфармацыі.

Яшчэ без аднаго блёку тэкстаў у прынцыпе ня можа быць зразумелаю эканамічная ды палітычная гісторыя Беларусі канца XVIII — пачатку XX стст. Гэта разьдзел «**Габрэі**». Мы можам не да канца адчуваць, наколькі адрозьніваецца дэмаграфічны і ўрбаністычны ландшафт сучаснай Беларусі ад сацыякультурнай сытуацыі ў мястэчках і гарадох таго часу — да паловы іх насельніцтва складалі менавіта габрэі, якія мелі тут разгалінаваную фінансавую, гандлёвую і асьветную інфраструктуру. Трэба адзначыць, што адмыслоўцамі па габрэйскай тэматыцы ў Беларусі былі ў той час самі габрэі — сярод іншых нацыянальных групаў папросту ня мелася знаўцаў габрэйскай мовы (ідышу), сама габрэйская супольнасьць ад царскіх часоў жыла досыць ізалювана, што таксама не спрыяла пашырэнню габрэйскіх дасьледаваньняў у акадэмічных асяродках. Але зь іншага боку, габрэйскія дасьледаваньні выломваліся па-за этнічныя ды дзяржаўныя межы Беларусі, бо тычыліся агульнаімперскай праблематыкі — т. зв. «мяжы аселасьці».

Ізраіль Сосіс у сваёй працы «Да гісторыі антыгабрэйскага руху ў царскай Расеі» прааналізаваў антыгабрэйскія пагромы 1881—1882 гадоў, якія, паводле словаў аўтара, «уразілі ўсіх сваёй нечаканасьцю і вялізнымі памерамі распаўсюду». Да гэтага моманту, на працягу XIX стагодзьдзя антыгабрэйскія беспарадкі, у большых ці меншых памерах, адбываліся толькі ў адной Адэсе. Пагромы і рэакцыя 80-х і 90-х гадоў выклікалі пералом у ідэалогічных плынях габрэйскай інтэлігенцыі:

Ранейшая захопленая вера ў сілу прагрэсу, усемагутнасьць ведаў і дабратворнасьць збліжэньня ці нават «зьліцьця» габрэяў з навакольным насельніцтвам саступіла месца расчараваньню і бязьвер’ю, на глебе якіх разьвілася палестынафільства.

Апошняе, аднак, даволі хутка — у канцы 1890-х гадоў — загібела і саступіла месца сіянізму.

Тэматыка артыкулу Г. Перліна выглядае на першы погляд досыць партыкулярна — «Да гісторыі яўрэйскага друку на Беларусі». У гісторыі разьвіцьця габрэйскай друкарскае справы ў былой Расейскай імперыі Беларусь займала храналягічна другое месца (калі не лічыць Польшчу): габрэйскія друкарні ўзьніклі тут пасля таго, як яны разьвілі ўжо даволі інтэнсіўную дзейнасьць на Валыні. Першая габрэйская друкарня на тэрыторыі Беларусі — у Шклове — была закладзена ў 1783 г. Але сама ідэя стварэньня сьвецкіх друкарняў была павязаная з рухам Габрэйскай асьветы (Гаскалы), які ўзьнік сярод габрэяў Эўропы ў другой палове XVIII ст. Ідэолягі і стваральнікі гэтага руху выступалі за прыняцьце каштоўнасьцяў Асьветніцтва, большую інтэграцыю ў эўрапейскае

грамадства, а таксама пашырэнне адукацыі ў галіне сьвецкіх навук, іўрыту ды вывучэнне гісторыі габрэйскага народу. Гаскала ў гэтым сэнсе азначала інтэграцыю габрэяў Эўропы ў сьвецкае жыццё, што прывяло да стварэння першых габрэйскіх палітычных арганізацыяў і барацьбы за адмену дыскрымінацыйных законаў (эмансыпацыя габрэяў). У Расейскай імперыі ідэйным лідарам Гаскалы быў Ісаак Бэр Левінзон (1788—1860), які заклікаў габрэйскую моладзь да шырэйшага вывучэння расейскай мовы, а таксама настойваў, што рамёствы ды земляробства лічыліся габрэйскімі аўтарытэтамі найбольш высакароднымі заняткамі. Дзейнасць Левінзона сустрэла вяржуху рэакцыю традыцыяналісцкіх колаў габрэйства. У гэтым коле супярэчнасцямі і развівалася габрэйская друкарская справа ў Беларусі.

Пэўным падсумаваннем габрэйскай тэматыкі можна лічыць артыкул Саламона Кацэнбогена «Прававое становішча габрэяў у Беларусі напярэдадні рэвалюцыі 1917 г.». Гэты тэкст, фактычна, ёсць аналіз тых даволі шматлікіх спробаў рэформаў юрыдычнага статусу шматлікага габрэйскага насельніцтва заходніх губерняў імперыі. Бо ўтварылася парадаксальная сытуацыя: гэтае насельніцтва, маючы сваю фінансавую і асветніцкую эліту, рэальна ўплываючы на развіццё гарадоў і ўсёй гаспадаркі дзяржавы, цярпела значныя абмежаванні ў сваіх грамадзянскіх і палітычных правах. У выніку ўрады як лібэральных імператараў (Аляксандра I і Аляксандра II), так і кансерватыўных (Мікалая I і Аляксандра III) ня здолелі вырашыць гэтую «праклятую праблему» Расеі. Улік гэтага чыньніку дазваляе зразумець, чаму так багата габрэйскай моладзі пайшло ў рэвалюцыйныя рухі.

Яшчэ адна тэндэнцыя новапаўсталай беларускай гістарыяграфіі — увага да гісторыі і актуальнага статуснага стану Менску, які асэнсоўваўся ўжо не проста як адзін з найбуйнейшых гарадоў краю, а як сталіца. Гэтыя тэксты згрупаваны пад рубрыкай «**Менск мадэрны**».

Даволі падрабязныя статусныя звесткі змяшчае артыкул Рыгора Рака «Рамеснік м. Менску да рэвалюцыі 1917 г. (1866—1916 гг.)» — як адносна структуры, так і да ліку і складу цэхахвых рамеснікаў. Наступныя матэрыялы пра Менск правакуюць адну нечаканую думку — высвятляецца, што ў 1920-х гадах у Беларусі вельмі актыўна выкарыстоўваліся мэтады культурнай антрапалёгіі, прынамсі, пры правядзенні палявых даследаванняў. Бо якраз з выкарыстаннем гэтых прыёмаў адбываліся досьледы Менску, пра што сьведчаць артыкул Янкі Леўчука «Фабрычна-прамысловыя прадпрыемствы места Менску (нататкі да маршрутаў)» і асобны матэрыял «Даследаванне Менскага рынку студэнтамі Белпэдагнікуму ад 31.X.1927 г.». Сама культурная антрапалёгія як навуковая дысцыпліна ў пачатку XX ст. перажывала толькі пэрыяд свайго станаўлення, найперш у Злучаных Штатах. Не да канца яшчэ

ПРАДМОВА

зразумела, хто займаўся рэтрансляцыяй гэтых мэтадаў у Беларусі ў тэрэтычным пляне. Але менавіта падобныя дасьледаваньні сацыяльна-антрапалягічнага асяродзьдзя Менску прыадчыняюць нам новыя старонкі гісторыі беларускай навукі.

Што да прынцыпаў падачы матэрыялу, то створаньня ў беларускай мове тэксты ў гэтым нумары дзеля захаваньня калярыту і духу эпохі ў парадку выключэньня публікуюцца ў арыгінальным правапісе, з захаваньнем лексычных і граматычных асаблівасьцяў; папраўлены толькі памылкі і несыстэмныя варыянты напісаньня. Тэксты ж, напісаныя ў арыгінале па-расейску, перакладзены на беларускую мову і публікуюцца сучасным клясычным правапісам.

Да тэкстаў зробленыя неабходныя заўвагі і камэнтары. Апошнія тычача менш знаных тэрмінаў, асобаў, зьяваў. Раскрытыя некаторыя абрэвіятуры, а таксама, у выпадку неабходнасьці, удакладнены аўтарскія спасылкі. Усе заўвагі і камэнтары, як укладальніка, так і рэдактара гэтага тому «ARCHE», у спасылках паказаныя рымскімі лічбамі — у адпаведнасьці ад аўтарскіх спасылак, пазначаных арабскімі лічбамі.

Знаёмства з тэкстамі гісторыкаў 1920-х гадоў дазваляе нам унікнуць рэдукаваных поглядаў як на мінулае Айчыны, так і на патэнцыял яе дасьледчыкаў. Мы бачым краіну, так не падобную на сёньняшнюю Беларусь, краіну, пра якую можна скласьці некалькі нацыянальных наратываў. Ці можам мы даць рады з гэтай разнастайнасьцю і ўзяць на сябе адказнасьць за ўсю яе культурную спадчыну? У любым выпадку, мы маем шанец, зважаючы на гісторыю, вывесьці Беларусь на агульнаэўрапейскі кантэкст.

Адначасова мы бачым, наколькі цікава і плённа пачыналіся беларуская гістарыяграфія і гуманістыка ў 1920-х гадох. Практычна ўсе тагачасныя аўтары праз 10—15 гадоў пасля напісаньня гэтых тэкстаў былі расстраляныя ці апынуліся ў лягерах. Няхай рэпублікацыя іх тэкстаў стане, апроч іншага, актам памяці гэтаму расстралянаму пакаленьню. Ня будзем забывацца на сваіх папярэднікаў!

Алег Дзярновіч